

Ferrux Rüstəmov, pedaqoji elmlər doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi

WWW.KASPI.AZ 26 noyabr 2014

XX əsrin əvvəllərində Rusiyada baş verən ictimai-siyasi proseslər çar hökumətini bir sıra güzəştlərə getməyə məcbur etdi. Rusiyalı bürüyən azadlıq hərəkatı Azərbaycanda genişlənməkdə olan milli hərəkatın, o cümlədən pedaqoji hərəkatın yeni müstəvidə inkişafına güclü təkan verdi. Milli mənafe uğrunda mübarizədə eyni platformada dayanan ziyalılar dəstəsi formalaşdı. Təlimin ana dilində aparılması, milli məktəblərin yaradılması, ana dilində dərslərin hazırlanması, təhsilin məzmununun təkmilləşdirilməsi və milliləşdirilməsi, xalqın milli-mənəvi diriliyi problemlərinin həlli onların fəaliyyətinin ana xəttini təşkil edirdi. Milli dilə və təlimin ana dilində aparılmasına münasibət məsələsi xalqın varlığına, azadlıq və müstəqilliyinə münasibət səviyyəsində hələ heç bir vaxt bu kəskinliklə irəli sürülməmişdi. Milli məktəb, milli dərslük, milli tərbiyə problemlərini həll etməyə qadir ziyalılar dəstəsində şərəfli yer tutan maarifçilərdən biri də Firidun bəy Köçərli idi.

Keçən əsrin əvvəllərində Azərbaycanda demokratik pedaqoji fikrin inkişafında onun müstəsna xidmətləri vardır. O, böyüyən nəslin əqli, əxlaqi, etik, estetik, fiziki, əmək və milli tərbiyəsi, dünyəvi təhsili ilə bağlı bitkin konsepsiya müəllifidir. Dövrünün elə bir pedaqoji problemi yoxdur ki, ona münasibət bildirməsin, təqdir və ya tənqid etməsin. Böyük müəllimlər nəslini tərbiyələndirib yetişdirən "üreyi atəşli bir müəllim" (A.Zamanov), dərslüklər müəllifi, tərbiyə nəzəriyyəçisi və təhsil təşkilatçısı, ədəbiyyat tarixçisi, tənqidçisi və tərcüməçi, görkəmli bir mühərrir kimi onun həyatı xalqa təmənasız xidmət nümunəsidir. Böyük iftixar hissi ilə deyə bilərik ki, Firidun bəy Köçərlinin peşəsi müəllimlikdir. O, Azərbaycan ziyalılarının bütöv bir nəslinin yetişməsinə

vəsle onlara ekskursiyalar təşkil edir. 1910-cu ildə seminariyanın Azərbaycan şöbəsinə müdir təyin edilən F.B.Köçərli səkkiz ildən sonra həmin şöbəni həyatını təhlükə qarşısına qoyaraq çox böyük çətinliklə Qazaxa köçürməyə müvəffəq olur. İki il seminariyaya rəhbərlik edən F.B.Köçərli 1920-ci ildə Gəncədə erməni xəyanətinin qurbanı olmuşdur.

F.B.Köçərlinin elmi-pedaqoji irsində və maarifçilik fəaliyyətində təlimin ana dilində aparılması, təhsilin məzmununun milliləşdirilməsi, məktəbyaşlı uşaqların ibtidai təhsilə cəlb edilməsi, onlar üçün dərslüklərin yazılması, cəmiyyət üçün faydalı insanlar kimi yetişdirilməsi, əhali arasında savadsızlığın aradan qaldırılması, yeni üsullu məktəblərin yaradılması, ərəb əlifbasının çətinlikləri, tə-

tin içində müəllimlər firqəsi olmuşdur. Müəllimlərin səyi və qeyrəti sayəsində çox qövmlər və tayfalar xoşbəxt olub ağ günə çıxıblar, şan və hörmət qazanıblar, dövlət və qüvvət kəsb ediblər". Azərbaycan maarifçilərinin "millətin inkişafı məktəbdən, məktəbin inkişafı müəllimdən asılıdır"- fikrini dəstəkləyən F.B.Köçərlinin fikrincə, müəllim məktəbin canı və içində olduğu camaatın çırağı məqamındadır. Müəllim öz şüğlünü sevsə, öz şagirdlərini övladı kimi istəsə, onların təlim və tərbiyəsinə can yandırsa, əhalinin gözünü açmağa və xeyir yetirici biliklər ilə cəhalet pərdəsini yırtmağa sərfihümmət etsə, biləsübhə, böyük kərəmətlər göstərir bə cümlənin rəğbət və məhəbbətinə məzhər olar". F.B.Köçərli müəllimlik peşəsi üçün ən vacib keyfiyyəti kör-

duqları vəzifələrində o qədər də irəli getməsələr də camaatın məhəbbətini qazanıblar. Hansı kənddə müəllimlik ediblərsə orada mərifət çırağı yandırır, əhalinin gözünü açır mənəvi tərəqqilərinə səbəb olurlar.

F.B.Köçərli qeyd edirdi ki, müəllim uşaqla səmimi rəftarı və davranışı ilə azad həyatın və təbiətin ağışından ürək sıxıntılı və kədərli sinfə daxil olan uşağın bu vahiməsinin əsassız olduğuna inandırmaqlıdır. Şagirdlərin məktəbdən aldığı ilk təsir, müəllimlə olan birinci görüş xoş, həzin olmalı, əslində uşaq üçün bayrama çevrilməlidir. Həmin gün məktəb bayramda olduğu kimi təmiz və səliqəli olmalı, zövqlə bəzədilməli, müəllim bayram paltarını geyinməli, şagirdləri bir ata kimi şad və gülərlük qəbul etməlidir. Məktəb qorxu və vahimə, cəza yeri olmamalıdır. Cəza ilə uşağın əxlaqını saflaşdırmaq, əqli, əxlaqi və ruhi inkişafına nail olmaq çətinidir. Sonra o, bir psixoloq kimi cəzanın və kobudluğun uşaqlarda yalançılığın, hiyləgərliyin, ikiüzlülüyn, qorxaqlığın, xüdpəsəndliyin, kobudluğun, qabalığın və qəzəb hissənin yaranmasına səbəb olduğuna, uşağın psixikasına, əxlaqına və mənəviyyətinə ağır zərbə vurduğunu inandırıcı faktlarla sübut edir. Əxlaqında qüsuru olan uşaq müəllim cəza ilə deyil, məhəbbətlə, səmimiyyətlə, hərəratlə dəyişə bilər. Bunun üçün müəllim səbrli, təmkinli, səmimi, həssas

Firidun bəy Köçərli müəllim kadrları hazırlığı haqqında

12 FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİ

de müstəsna rolu olan, mütərəqqi təhsil-tərbiyə ənənələri ilə seçilən, görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinskinin layihəsi əsasında fəaliyyətə başlayan (1876) Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin (1879) məzmunudur. Bu şöbənin adlarını Azərbaycan təhsil tarixinə ilk xalq müəllimləri kimi yazdıran 300-ə yaxın məzunu var. Məlumdur ki, seminariyanı bitirənlər orada oxuduqları illərin sayı qədər kənddə müəllim işləməli idilər. Firidun bəy seminariyada oxuyarkən rus və Azərbaycan dillərini mükəmməl bildiyinə, təhsil uğurlarına görə müəllimlərin hörmət və ehtiramını qazanmışdı. Ona görə də o, Qafqaz Tədris Dairəsi poçeçtelinin 14 iyun 1885-ci il tarixli əmri ilə İrəvan gimnaziyasına Azərbaycan dili müəllimi vəzifəsinə təyin edilmişdi. Burada o, müəllimliklə yanaşı, pansion müəllimliyinin köməkçisi vəzifəsində də çalışmışdır. Gözəl xətli olduğuna görə gimnaziyanın birinci, ikinci və üçüncü siniflərində hüsnxətt dərsləri də ona tapşırılmışdı. Onun elmi-pedaqoji və ədəbi fəaliyyətinin İrəvan dövrü çox zəngin və məhsuldar olmuşdur. O, burada işləyərkən özünəqədərki proqramlardan əsaslı şəkildə fərqlənən "İrəvan gimnaziyasında Azərbaycan dili proqramı" tərtib etmişdi. On illik səmərəli fəaliyyətdən sonra o, Qori Müəllimlər Seminariyasına dəyişdirilir, şəriət və ana dili müəllimi kimi pedaqoji fəaliyyətini davam etdirir. Az bir vaxtda bacarıqlı müəllim kimi şöhrət qazanır, qeyri-azərbaycanlılar üçün təmənasız məşğələlər təyin edir, he-

lim prosesində mütərəqqi metodların tətbiqi və xüsusilə də milli müəllim kadrlarının hazırlanması ilə bağlı fikirləri mühüm yer tutur. F.B.Köçərli xalq cəhalet qaranlığından işığa çıxaranları - müəllimləri millətin mənəvi inkişafının və tərəqqisinin səbəbkarı hesab edir, xalqın maariflənməsində, savadsızlığın ləğvində onlara böyük ümid edirdi. Məşhur ərəb mütəfəkkiri İbn Əl Müqəvva yazırdı ki, hava və qidadan sonra vücudumuzun ən çox tələb etdiyi üçüncü şey təhsil-tərbiyədir. F.Köçərli "Bir darülmüəllimin kifayətdirmi?" (1906) məqaləsində bu ideyanı inkişaf etdirərək yazırdı: "Cism və bədəne xörək və qida lazım olduğu kimi ruhun da qidaya ehtiyacı var. O qida elm, mərifət və ədəbdən ibarətdir. Hər ikisinin təlim və tərbiyəsi bir dərəcədə lazımdır. Hər qadın məzh bir bədəni bilib ruhu qidasız və ağıl tərbiyəsiz və biliksiz qoysaq, onda insan ilə heyvanda artıq bir təfəvüt olmayacaqdır. Bu qədər geridə qalmağımızın ümdə səbəbi ruh və ağıl unudub, ancaq bir cism və bədəne qulluq etməyimiz olubdur." Məzh müəllim təhsil-tərbiyə vasitəsilə böyüyən nəslin əqlinə, ruhuna elə bir təsir göstərir ki, bu təsir nəticəsində fərd inkişaf edərək şəxsiyyətə çevrilir. Deməli, müəllimin əməyi Allahın xəlq etmə qüdrətinin bilavasitə davamıdır. Elə bu səbəbdən də F.B.Köçərli yazırdı: "ruhani atalardan sonra cəhaleti-millət ilə müttəsil cəngə müsəmməm olan, elm və maarif qapılarını millət üzünə açan ikinci firqə hər mille-

pə balalara məhəbbət və humanizm hesab edirdi. "Hər bir şey məhəbbətlə bağlıdır"- deyən F.B.Köçərli yazırdı ki, hər bir şeye həyat verən, hər bir şeyi tər və təzə qılan, hər bir şeyi gözəl, məqbul və nurani edən məhəbbətdir! Lakin bəzi müəllimlərin qəlbində o bu ali və pakizə hissənin, bu yandırıcı atəşin olmamasına çox heyfslənirdi. Bütün bunlarla belə, o, ümidsiz deyildi. Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunları İsa bəy Abakarovun, Əhmədağa Mustafayevin nümunəsində millətin balalarının təhsil-tərbiyəsinə can yandıran, ömürlərini şam tək ərindən müəllimləri millət xadimləri səviyyəsinə qaldıraraq onların fəaliyyətini təqdir edirdi. İsa bəy Abakarovu "dilançılərə insan kimi yaşamağı öyrətmək üçün özü də dilənçi kimi yaşayan" məşhur işveç pedaqoqu İ.H.Pestalossi ilə müqayisə edirdi. İsa bəy imkansız ailələrin övladlarına azacıq maaşı ilə yardım edir, imtahan mövsümündə onları öz xərci ilə Tiflisə, Gəncəyə, Qoriyə aparıb kimisini sənət məktəbinə, kimisini feldşer məktəbinə, kimisini seminariyaya, kimisini gimnaziyaya qoyurdu. Əhməd ağa Mustafayev isə təkcə Qazax qəzasının Salahlı kəndindən Qori seminariyasında oxumaq üçün 30-dan artıq şagird hazırlamışdı. Əhməd ağa yalnız dərslər deməklə kifayətlənmirdi, o həm də uzaq kəndlərdən onun məktəbində oxuyan uşaqları evində saxlayır və yedizdirirdi. Hər iki maarif fədaisinin həyatını fədaqarlıq nümunəsi hesab edən F.B.Köçərli yazırdı ki, onlar tut-

və insanpərvər olmalı, uşağın təbiətini - yaş və fərdi xüsusiyyətlərini yaxşı bilməlidir. Onun fikrincə, müəllimin şagirdlərin ruhi inkişafına təsiri elə güclü olmalı, onların qəlbində elə dərin iz buraxmalıdır ki, həmin təsiri şagird yalnız məktəb dövründə deyil, bütün ömrü boyu hiss etsin, sonralar həyatlarının ən çətin dövrlərində məsləhət üçün yenidən müəllimlərinə müraciət etsinlər.

F.B.Köçərli "Müəllimlərimiz və onların halı", "Yarımqıqlarımız", "Müəllimlər ictimaiyyətinə dair", "A.O.Çernyayevskinin xatirəsinə", "Təlim xeyir edənlərimizin cəzası" məqalələrində müəllimlik peşəsinin xüsusiyyətlərindən, millətin mənəvi diriliyindəki rolundan bəhs edir. "Yarımqıqlarımız" adlı məqaləsində yazır ki, hamıdan ziyadə millətin qeydində qalan, onun gözünü açan və qəlbini elm nuru ilə dolduran, əlbəttə, gərək müəllimlər olsun...müəllim yalnız müsəlman uşaqlarının təlim-tərbiyəsilə məşğul olmayıb, onların valideynlərinə dəxi işıq salsın... amma belələri çox azdır. "Müəllimlərimiz və onların halı" məqaləsində kəndlərdə maarif məşəli yandıran belə müəllimlərin sayının 60-70-dən çox olmadığını yazırdı: "kəndlərdə və qəzalarda razı olub qalan müəllimlərimizin ədədi altmış-yetmişdən ziyadə deyil. Bunların ancaq bir neçəsi öz vəzifələrini kamalınca düşü-nüb, canı-dildən intişari-maarif yolunda çalışırlar və millətin ayılıb tərəqqi etməsinə səmimi-dildən xidmət edirlər."

Davamı səhifə 13-də

Qazax müəllimlər seminariyasının müəllimləri və məzunları. 1924-cü il: Birinci sıra, sağdan sola: 1-ci - Səməd Vurğun, 2-ci - Mehdxan Vəkilov, 8-ci - Mirqasım Əfəndiyev. İkinci sıra, sağdan sola: Əhməd ağa Qülməmmədov, Suleyman bey Qayıbov, Yusif Əfəndiyev, Əli Hüseynov, Alay bəy Şıxlinski, Mirzə Mehdi Vəlizadə, İbrahim Qayıbov, Mahmud Yolçuyev

Əvvəlki səhifə 12-də

Millətsevərliyi ilə seçilən müəllimlərin əziyyətini və zəhmətini təqdir etməklə yanaşı F.B.Köçərli müəllimlərin çoxunda belə canfəşanlıqın olmadığını bildirir, xalqın cəhalet, avamlıq, yoxsulluq, qorxu içində yaşamasının əsas səbəbini əksər kəndlərdə məktəb və mədrəsələrin olmaması, təhsilli insanların kənddən qaçıb uzaqlaşması ilə bağlayırdı. Qeyri millətlərin tərəqqi etdiyi halda barlı-bərəkətli, məhsuldar torpağı olan Zaqatala mahalının əhalisinin qızılığın içində deyil, ehtiyac içində yaşamasının kökünü savadsızlıqda axtarırdı, 400-500 nəfərlik əhalisi olan kəndlərdə belə məktəb və mədrəsələrin olmadığını bildirirdi.

F.B.Köçərli ağır və çətin olduğu qədər də müqəddəs olan müəllimlik peşəsini ataraq dolanışığı üçün daha əlverişli sahələrdə (polis, tərcüməçi, müxtəlif dəftərxanalarda katib və s.) işləməyə üstünlük verənləri "mənevəyyat cəhətinə öz əhdü peymanlarını şikəst etdiklərini" bildirir, onları millətə qulluq etməkdən boyun qaçırmaqda qınayaraq yazırdı: "müəllimin ürəyində atəş olsa bu maneələrin çoxuna qalib gələ bilər və öz dairəsində əvvəlinci şəxs ola bilər". O, müəllimi pedaqoji işdə əsas sima hesab edərək onun qarşısına yüksək vəzifələr qoyurdu. Tələbələrindən biri Səməd Səmədov kənddə müəllimlik edərkən F.B.Köçərliyə məktub yazaraq kənd şəraitində işləməyin çətinliklərindən şikayətlənirdi. F.B.Köçərli cavab məktubunda onu bütün əziyyətlərə dözməyə, cəbhəni tərk etməməyə çağıraraq yazırdı: "qaranlıqda qalanlarımızın halına yanmaq və onları mərifət nuru ilə işıqlandırmaq biz müəllimlərə borcdur."

F.B.Köçərli müəllimlərin işdən uzaqlaşmasının digər bir səbəbini Piroqov (hərbi-səhra cərrahlığının atası, görkəmli maarif xadimi və

pedaqoq, Odessa və Kiyev təlim dairələrinin poçeteli -F.R.) kimi "rəhmdil və məşhur pedaqoqların" unudulmasında, Tolstoy və Delyanov kimi "pedaqogika elmindən bisəmə və insaniyyət aləmindən bixəbər" şəxslərin maarif nazirliyinə rəhbərliyində gördü. O, "Novoye vremya" qəzetinə istinadən yazırdı: "Sabiqdəki maarif nazirlərinin ümdə fikri yaxşı müəllimlər və qabil müdərrişlər yetişdirmək olmayıb. Onların fikir və xəyalı soldatlar kimi naçalniklərin, reislərin hökmünə tabe və əmrinə müti çinovniklər hasilə gətirmək olubdur. Onlardan məşhuru qraf.Tolstoy müəllimlər yetirmək üçün cavan tələbələrə soldat kimi təlim verdirib, onların bədənələrindən müəllimlik ruhunu çıxarıb, çinovnik ruhu daxil etməyə nai oldu. Delyanov bu yolda özündən təze bir şey ixtira edə bilmədisə də, Tolstoy qoyduğu pürməşəqqət, sert və müəllimlik vəzifəsinə müğayir qaydaları mühafizət etməyə canı-dildən çalışdı." Qeyd edək ki, qraf.D.A.Tolstoy 1866-1880-ci illərdə, onun həmfikri İ.D.Delyanov isə 1882-1898-ci illərdə Rusiyada maarif naziri vəzifələrində çalışıblar. Qraf.D.A.Tolstoyun rəhbərliyi dövründə Rusiya təhsilində olan bütün demokratik hüquqi-normativ aktlar ləğv edildi. İ.D.Delyanovun dövrü isə tələbələrin repressiyası ilə yadda qaldı. Universitetlərin muxtariyyəti ləğv edildi. Tələbələrin sərbəstliyi, onların elmi dərnək təşkil etmələri qadağan edildi, müfəttiş vəzifəsi yaradıldı, təhsil haqqları qaldırıldı, tələbələrin üzərində nəzarət gücləndirildi. İ.D.Delyanovun dövründə müsəlmanlar şəhər məktəblərində müəllim olmaq hüququndan məhrum edildilər. Ona görə də institut təhsili almaq istəyən azərbaycanlıların sayı azaldı. F.Köçərli bu məsələ ilə bağlı yazırdı: "1888-ci ildə qızıl medal ilə institut kursunu tamam edən cavanlarımızdan cənab Hacı Rəhimbəy Qayıbova şəhərdə yer

verilməyib, İrəvan uyezdində Ulu-xanlı qəryəsinə müəllim təyin olundu. O da bir-iki sənə kənd müəllimliyi edib, özü üçün bir tərəqqi yolu görməyib, Okrujnoy sud məhkəməsinə qulluğa girdi".

O dövrdə Rusiyada və həm də təbii ki, milli ucqarlarda müəllimlərə göstərilən həqarət və ədalətsizlik o həddə çatmışdı ki, hətta mühafizəkarlığı ilə seçilən "Novoye vremya" qəzeti də müəllimlərin acınacaqlı vəziyyətlərindən yazır, "qabil və mahir" müəllimlərin olmamasının səbəbini onların zəhmətlərinin böyük, məvaciblərinin isə həddən artıq az olmasında gördü. F.B.Köçərli qəzetin bu mövqeyini təqdir etməklə yanaşı, kamil müəllim yetirən institut və darülmüəllimlərin yoxluğundan şikayətlənərək yazırdı: "Onlarda (institut və darülmüəllimlərdə - F.R.) pedaqogika elminə dair və təlimat işlərinə nənsüb məlumat verilməyib. Gimnaziya müəllimlərindən çoxlarını tanıyıram ki, pedaqogika fənni və elminin babası sayılan Amos Komenskinin və Pestalotsinin adlarını da eşitməmiş olsunlar." Böyük maarifçi belə qənaətə gəlirdi ki, eger müəllimlərin dərdinə çarə edilərsə, əmək haqqı artırılarsa, cavanlarımız müəllimlikdən qaçmaz, digər sahələrdə çalışanlarımız da müəllimliyə keçməyə "meyl və rəğbət göstərər," camaatın nəzərində müəllimlərin "şan və hörməti artar".

Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğalından sonra XIX əsrin 70-ci illərinə kimi müsəlmanlardan müəllim kadrları hazırlayan xüsusi təhsil müəssisəsi olmadığından uzun müddət uşaqların təlim-tərbiyəsi əsasən "üsuli-təlimdən bixəbər və ədəbi-tərbiyədən bixəbər olan məktəbdarların əlində idi". Ona görə də maarifçilər bildirirdilər ki, orta əsrlərdə Azərbaycanda elmin, təhsilin, maarifin inkişafında böyük tarixi rol oynayan köhnə məktəb və mədrəsə yeni maarifçi-

liyin ideya və təşkilati mərkəzi, hərəkət və fəaliyyət orqanı ola bilməz. F.B. Köçərli yalnız sxolastik məscid məktəblərini və orta əsr mədrəsələrini deyil, çar hökuməti tərəfindən azərbaycanlılar üçün açılan məktəblərin nöqsanlarını da tənqid edirdi: "Azərbaycanlıların maariflənməsi üçün görülən bütün tədbirlər formal olub, canlı işdə çinovnik münasibətindən başqa bir şey deyildir." F.B.Köçərli də milli ziyalılar kimi, yeni məktəbləri maarifçiliyi milli şüur təliminin müqəddəs ideali hesab edir, Bakıda S.M.Qənizadə və H.Mahmudbəyovun açdığı yeni məktəbi rus-müsəlman məktəblərinin anası adlandıraraq onların fəaliyyətini yüksək dəyərləndirirdi.

F.B.Köçərli müəllimlərə qarşı olan hücum və təqiblərə qarşı cəsarətlə mübarizə aparırdı. 1906-cı ildə "İrşad" qəzetində çap etdirdiyi "Təlim xeyir edənlərimizin cəzası" məqaləsində Haşimbəy Nərimanbəyovu avam və cahil insanların təqibindən qorumaq məqsədilə yazırdı: "Cəhalet meydanında ömrünün axırınadək kəmal-i-şövq ilə cəng edən mübarizlərə bənzər bu qisim müəllimlərimiz azdır." F.B.Köçərli göstərirdi ki, xalqın maariflənməsi naminə bütün məhrumiyyətlərə dözən, maarif cəbhəsini tərk etməyən belə müəllimlər hər yolla qorunmalıdır. Yaxşı müəllimdən danışarkən o, ilk növbədə müəllimi A.O.Çernyayevskinin adını çəkir, onun əsil xalq müəllimi kimi nəcib insani keyfiyyətlərindən, peşəkarlığından, şagirdlər arasında qazandığı nüfuzdan, uşaq qəlbinə yol tapmaq, şəxsi nümunəsi illi təsir göstərmək bacarığından danışırdı, onun adını əbədiləşdirmək üçün ibtidai məktəb təsis etməyi vacib hesab edirdi. Deməli, F.B.Köçərli belə qənaətə gəlirdi ki, xeyirxah xalq müəllimi hansı millətə mənsub olursa-olsun yaddan çıxarmamalı, xatiərə əbədiləşdirilməlidir.